

Josip Ćurić

RAST U DOBI, MUDROSTI I MILOSTI

Tema kojom se bavimo donekle je osebjuna. Već na prvi pogled naše se raspravljanje razlikuje od ostalih, predviđenih za ovu ljetnu školu. Svi naime drugi predavači bave se problemom čovjekove osobne zrelosti, dok mi govorimo o *rastu* koji nas prema zrelosti vodi. Svi oni samim naslovima očituju da će stručno — psihološki i pedagoški — nizati rezultate, važne za životnu praksu,- mi ćemo pak nastojati da njihovim izlaganjima utremo pute, obrađujući *teorijske vidike*, koji temu rasta odn. sazrijevanja uglavnom problematiziraju, ali je ne rješavaju. Neka stoga nitko ne očekuje da ćemo za ovoga prvog prijepodneva iskazati sve stavke koji se moraju iskristalizirati na jednoj obiteljskoj školi. Naša je zadaća mnogo skromnija: treba da pionirski izoremo tlo na kojemu će drugi sijati sjeme i ubirati plodove.

Napomenimo još jednu značajku, kojom ova tema iskače izvan okvira drugih predavanja: naš je naslov preuzet iz *biblijskog ozračja*. Svi, jamačno, znate da sveti Luka u drugom poglavlju svog evanđelja dvaput ističe kako je dječak Isus »rastao, jačao, napredovao u dobi, mudrosti i milosti — pred Bogom i pred ljudima« (Lk 2, 40 i 52). Nećemo potanje zalaziti u teološku pozadinu te evanđeoske tvrdnje. Pred nama je prilično zakučasta antropološka problematika; ne bismo htjeli da je preko mjere opteretimo dodatnim kristološkim pitanjima. Ipak, uvodno, smijemo naglasiti da činjenica Kristova napretka ili sazrijevanja u životu mnogo znači: iz nje uviđamo da problem čovjekova osobnog razvitka nije ni za koga na Zemlji sporedan. Sam Sin Božji, postavši Čovjekom, morao je rasti i učiti. Poslanica Hebrejima proteže taj stavak i na Njegovu zrelu dob, ističući da je iz svega što je među nama prepatio »naučio slušati« (Hebr 5, 8). Dapače, prema istoj poslanici, svrha je Gospodinova boravka na Zemlji bila da »okuša smrt« te po njoj iskusi gorčinu ljudske kobi do dna (Hebr 2, 9). Ima vjernika koji preko ovih novozavjetnih'navoda olako prelaze. Osvjedočeni su da je Isus od prvoga trenutka Utjelovljenja bio u božanskoj mjeri i sveznajuć, i svemoguć, i svet; ne bi Mu stoga trebalo da se pod bilo kojim vidikom razvija ili usavršava. Samo

bi, skrivajući pred svijetom Puninu božanstva, naizvan *glumio* kao da ovo ili ono ne zna, kao da ovo ili ono uči itd. Vjernici koji na takav način zamišljaju Isusovu psihi zapali su i ne znajući u zabludu doketizma, osuđenu spisima Ivana Evandelistu. Doketi su, naime, lažno veličali Kristovo Božanstvo, na štetu Njegova Čovječstva. Prema njima, Isusu nije dolikovalo da na Zemlji bilo što primi, nauči ili prepati. On je samo prividno žedao, prividno gladovao i prividno bio umoran; prividno se stoga i rodio, i umro, prividno se utjelovio i prividno nas spasio... Tko među nama nije voljan da pođe do ovako heretičnih izvoda, mora prionuti uz krepku evanđeosku izjavu: Isus je kao Čovjek *zbijski rastao* i u dobi, i u znanju, i u kreposti pred Bogom i pred ljudima.

Dopustite da ovdje navedem i jednu bilješku s mariološkoga područja. Bog, naime, nije svoga Sina poslao na svijet ni bilo kada, ni bilo kako: prema biblijskom načinu govora, Spasitelj je došao u »punini vremena«, kad je povijest bila zrela za djelo Otkupljenja. Bog je dakle unaprijed spremio njivu čovječanstva, na kojoj će biti zasijana osobna Riječ s neba. Zbilo se to tako što je iz davne Izraelove loze niknula duša koja će Isusa dolično donijeti na svijet. Dakako, Spasitelj nije izdanak naše evolucije odozdo: nije došao ni od krvi, ni od volje tjelesne, ni od volje muževlje, nego od Boga. Međutim, Svevišnji je dao da Krist bude »rođen od Zene«; toj Ženi pripada Isus potpunije nego što ikoji zemaljski sin pripada svojoj roditeljki. Njezinim se posredništvom Spasitelj pojavio usred povijesti kao stvaran i potpun Čovjek, nama u svemu jednak osim u grijehu. Poput svih nas, On je od Majke učio elementarna životna umijeća: učio je hodati, učio govoriti, učio *moliti*... Da, od Gospe je Isus naučio izgovarati riječ »Bog« — izgovarati je ne samo prema idiomu svoga zavičaja, nego napose prema intonaciji Marijine duše: jer Majka Ga je svojim ethosom uvela u shvaćanje Svetog, u ozračje religioznosti. Na ovu se činjenicu nadovezuje pradávná kršćanska predaja da je Djevica Marija bila u sebi apsolutno čista i nevina, slobodna od najmanje sjene grijeha; u protivnom slučaju, Njezina bi moralna manjkavost smetala Sinu pri susretu s Ocem nebeskim, karikirala bi Mu sam pojam Božanstva. Prema tome, na Isusovu je Majku i Odgojiteljicu spadalo da bude savršeno bezgrješna. Ova bi crta Njezina svetačkog lika morala biti na pameti svima koji dolaze u dodir s djecom: stav odgojiteljeva srca mnogo je važniji od svih vanjskih mjera kojima se pri odgoju služimo.

S tom mišlju opraštamo se od biblijske odn. teološke pozadine koja je našoj temi po slovu i naslovu bliska. Ipak, nešto ćemo iz nje zadržati sve do kraja ovoga raspravljanja. Slijedeći naime Lukin »troplet« dobi, mudrosti i milosti, razdijelit ćemo svoje izvode o čovjekovu osobnom rastu također na tri odsjeka. U prvom ćemo voditi računa o činjenici da svi tijekom života moramo pro-

laziti kroz razne periode razvoja: njima je obilježen naš fizički *rast u vremenu*. Drugi odsjek posvetit ćemo čovjekovu misaonom rascvatu, kojim se uzdižemo nad sav svoj nerazumni okoliš. To je naš psihički *rast u svijesti*. Napokon, u trećem odsjeku, dotirnut ćemo milosnu dimenziju čovjekova usavršavanja. Kod toga se nećemo upuštati u teološku stranu problema, nego ćemo istaknuti ulogu volje pri našem usponu prema Bogu. S tim bi izišao na vidjelo čovjekov moralni *rast u kreposti*. Sve troje skupa: i fizički, i psihički, i moralni rast — trebalo bi da osvijetle našu stvarnu situaciju unutar svijeta. Nijedan se pozemljari ne rađa kao »gotov čovjek«, u najstrožem smislu te riječi. Svi se rađamo kao »ljudski polufabrikati« i treba nam mnogo metanoja, mnogo promjena i dotjerivanja da bismo postali što moramo biti. U to ime, sve do kraja života traje naša »geneza«, naše rađanje. Tek u smrti i po smrti definitivno ćemo se roditi — kad budemo suobličeni »Zrelome« Kristu, Uskrsnulom od mrtvih. Jer konačna je svrha svega našeg životnoga rasta samo jedna: da urastemo u Njega, koji ima biti Sve u svima (1 Kor 15, 28; Kol 3, 11).

1. *Rast u vremenu*

Europski su mislioci od pamtivijeka tvrdili da je sav svijet jedinstvena tvorevina: sve, što jest, istječe od jednoga Izvora i vraća se k njemu kao svome konačnom Uviru. Snagom toga iskonskog jedinstva svi bi ulomci stvarnosti bili među sobom analogni, slični odn. — kako piše Platon u dijalogu *Teetet* — srodni, *syggene*. Pritom su i sudbinski solidarni, tako da jedni bez drugih ne mogu opstati.

Ova povezanost svih bića među sobom daje nam pravo da njihov šaroliki izgled i razne dogodovštine obilježavamo istim imenima i opisujemo istim nazivima. Prešlo nam je u običaj da riječju *rast* ocrtavamo životni proces čovjeka, koji se od oplodnog jajašca postupno razvija do pune veličine. No isti izraz dobro nam služi da opišemo rast životinja, rast biljaka; dapače, nerijetko govorimo i o rastu neživih, anorganskih tvari. Poznat je npr. rast kristala u mineralogiji. Podjednako velimo da rastu rijeke kod poplava i da rastu nove gore kod vulkanskih provala. Danomice rastu cijene u trgovinama, a rastu i gomile neprodane robe u skladištima. Rastu, također, deponiji smeća u suvremenim gradovima. Zapadni Nijemci ustanoviše da im školska djeca tijekom jedne godine bace toliko kruha i peciva u otpad da bi od toga materijala mogao izrasti toranj promjera pedeset metara, a visine tri kilometra; koliko znam, tako visoke planine u Hrvatskoj nemamo. No imamo nešto drugo: pojavio se odnekud sretnici koji nam na smetišta šalju i vreće pune novaca... Budući da smo zašli u »civilizaciju otpada«, sve češće čujemo da raste zatrovanost zraka što ga udišemo, da raste zagađenost vode koju pije-

mo. Ni tlo nam ne izgleda bolje: rastu pustinje — s jedne strane zbog suludog uništavanja šuma, s druge opet zbog nesavjesne uporabe umjetnih gnojiva. Iz novina doznajemo da raste nezaposlenost među mladima, da raste narkomanija; raste i terorizam, raste birokratizam, raste nadasve inflacija iznad svih predviđenih stopa i ograda. Konačno, vjerovali ili ne, raste nepismenost — i to kod naroda s tisućljetnom kulturom i reformiranim školstvom: evo, i u Švedskoj i u Hrvatskoj susrećemo svršene maturante, dakle ljude sa svjedodžbom zrelosti (!) u ruci, koji se ne umiju ni pravilno potpisati. Šveđanima se toliko ne čudimo, jer upotrebljavaju dosta zamršen pravopis; nu kod nas je još iz vremena Bartola Kašića na snazi napatuk da pišemo prema izgovoru, premda su mnogi više voljeli »pisati za oko, a govoriti za uho«. Međutim, unatoč svim slovničkim olakšicama, glavnina današnjih maturanata ne zna pristalo pisati.

Usred ovoga mnoštva svega i svačeg što *raste* trebalo bi otkriti neke odrednice da bismo se s pomoću njih suvislo orijentali. Počnimo od svima poznate i posvud priznate podjele svijeta na organska i anorganska bića. Govorimo, naime, o »rastu« i jednih i drugih. Što se tiče neživoga kozmosa, prilično su vjerojatne teorije o njegovoj ekspanziji, koja bi trajala već milijardama godina. Iz početnog »monobloka« kao iz jedne energetske zgusnute magme neprestano bi se u svijetu množili atomi, množile molekule, množila zvijezda i galaksije. Jasno je da te pojedinačne tvorevine ne nastaju iz ništavila, nego ih iskonska kvalitativna punina još i danas *artikulira* kao svoje kvantitativne izričaje u vremenu i prostoru. Tim dugoročnim artikuliranjem svemir se još uvijek širi, još uvijek raste... Što se tiče živih organizama na Zemlji, iskustvo nam jamči da i oni danomice rastu. I kod njih, na početku, susrećemo kvalitativno zgusnut zametak iz kojega treba da tijekom vremena bude *artikulirana* odrasla biljka, odrasla životinja, odrasli čovjek. Pod tim vidikom artikuliranja odn. »sricanja« Neizrecivog (Apeiron!) motrio je rast i žive i nežive prirode Anaksimander u VI. stoljeću prije Krista. Mističnu dubinu njegova gledanja razdire u današnjici sve oštrija dilema: smijemo li kozmički rast nežive materije i biološki rast živih organizama svoditi na jedan te isti nazivnik?

Poznat je dogmatski stav kojim materijalisti nastoje likvidirati ovu raspravu. Njihov sistem apriorno zahtijeva da živo biće bude rezultat neživih elemenata koji mu prethode. Jednako se kod njih razuman i slobodan stvor javlja kao izdanak nerazumnih, neslobodnih komponenti koje su u nj zašle. Materijalizmu je stoga bitno — da iz nižega »tumači« više... Nažalost, ovim se načelom ne može ništa postići ni na izrazito materijalnoj razini života — u ekonomici: ni ondje nije dopušteno iz manjaka izvoditi viškove, pa ni uz uvjet da netko posegne za mjenicama odn. novča-

nicama bez pokrića. Nu ovoga časa napose nas zanimaju oni materijalisti koji su ideju »rasta« uokvirili nimbusom *vječnog napretka*. Najsustavniji među njima bio bi Friedrich Engels. Kod njega je ključ svega prirodnog zbivanja sadržan u zakonu o »negaciji negacije«. Prema Engelsu, kod svake promjene u svijetu nova faza negira prijašnje stanje. No i sama je podložna promjeni, što znači — da će i ona biti negirana. Kroz tu negaciju negacije isplivat će iznova na površinu iskonska pozitivnost, koja je prvom negacijom bila potisnuta u sjenu: doživjet će dakle svoju re-afirmaciju na višoj, unaprijeđenoj razini. Zato bi negacijom negacija posvuda u prirodi bujao napredak, boljitak, uspon — u smislu Hegelova trosmislenog termina »Aufhebung«. Gomilajući promjenu na promjenu, stvarnost bi se stalno pomicala nabolje i naviše: »Sempre meglio, sempre piu!« Zanimljivo je da Staljin nije pristao uz ovaj Engelsov teorem.- činilo mu se očitim da u svijetu ima toliko tragičnih nazadovanja i urušavanja, te bi vjera u kontinuiran progres odisala svojevršnom sljepoćom. Nu s padom staljinizma Engelsova je negacija negacije dobila šansu da i opet bude »dogma« kojom se rast i živih i neživih stvorova glatko svodi na isti nazivnik.

Ne možemo ustanoviti koliko su nastavni programi u našim školama oduševili mlade ljude za takav teorijski materijalizam. Ali slučaj iz nedavne prošlosti, kad je nastavnica marksizma jednom cijelom razredu dala ocjenu »nedovoljan«, pokazuje da u glavama srednjoškolaca još uvijek vlada logika, koja ne prihvaća olako svaki postulat dijalektike. Doista, čovjek bi morao biti ili naivac ili fanatik da povjeruje u stalno napredovanje svega živog i neživog. Fizičari se, uostalom, takvoj »vjeri« protive svojim izvodima o *entropiji*: zajamčeno je da se energetske potencijali u kozmosu i termički, i strukturalno niveliraju, što rast nežive stvarnosti usporava i vodi prema relativnom mrtvilu. S druge strane, čovjek ne mora biti stručan biolog da bi ustanovio *smrtnost* živih bića i njihovih vrsta u povijesti. Rastemo i razvijamo se do neke određene veličine, a onda sve više slabimo dok ne umremo. Medicina još nikako nije shvatila zašto ljudi moraju umirati. Ustanovljeno je da ćelije našeg organizma imaju sposobnost za četrdeset ili, najviše, pedeset regeneracija; nakon toga se rastvore. U tehničkom žargonu može se reći: tako smo »programirani«. Prema tome, smrt nam ne pridolazi odnekud sa strane kao višemljeđe slučajan nametnik; ona je od postanka, od samog začeca prisutna u našem tkivu. Dok vremenski rastemo, i smrt se sve izričnije artikulira u nama.

Ovi nas vidici udaljuju od Engelsa i privode antiknom zamišljanju Aristotelove »enteleheje«. Ona bi, naime, u organizmima bila *misaon regulativkoji* sve procese živog stvora svršeno dirigira. Srednji se vijek ovaj zamisli bližio kroz termin: »intentio«, dok

naše doba najradije ističe već spomenutu »programiranost«. Doista, životna je krivulja svakog organizma finalno strukturirana, finalno programirana: da bi mogao živjeti, potrebne su mu sirovine anorganskog okoliša — nu on se njima služi prema zasebnoj nakani, prema zasebnoj svrhovitosti, kojoj fizika i kemija sa svojom kombinatorikom nisu dorasle. Enteleheja upravlja razvojem živog bića od zametka do preminuća: tijekom rasta, smjenjivat će se u njemu raznolike faze, normirane vazda jednom te istom zakonitošću, koja osigurava identitet samog organizma. Uzmete li npr. u ruku žir, znajte — u tom sitnom šumskom plodu skriva se »idejna skica« hrasta, njegova enteleheja. Ne u smislu kao da bi pod oklopotom žira boravio sićušan, minijaturni hrastić, koji bi oblikom ili barem građom bio nalik na zrelu hrastovinu. U žiru je samo idealan projekt, diktat, imperativ za razvitak budućega hrasta: zbog te *enteleheje* iz njega će u danim okolnostima izrasti baš takav šumski div, ništa drugo. Bude li bačen u vlažnu zemlju, neće se prometnuti u vrbu; zapadne li u pustinjski pijesak, neće postati kaktus. Od žira očekujte samo hrast, ništa drugo! Tako je uporna, tako dosljedna i sebi vjerna njegova enteleheja. Otud će i sam organizam živjeti dotle dok bude vjerran svojoj enteleheji: čim joj se iznevjeri, postat će lješina. Vjernost je, dakle, fundamentalni zakon života uopće.

Dakako, za opstanak i rast živih bića potrebna je suradnja okoline. Nitko u kozmosu nije »otok«, izoliran od zajedništva s drugima. I žiru i svakom živom zametku potrebna je sunčeva toplina, potrebni su zrak, voda i brojni elementi iz tla, da bi se mogao normalno razviti i rasti. U tome smislu, živi stvor prima mnogo od svoje okoline-, možemo reći da je prema njoj u određenom smislu *pasivan*. Ali ga ne smijemo tumačiti kao puki proizvod vanjskih uvjeta, kao da bi ga oni u cijelosti određivali. Stožer njegove životnosti pohranjen je u enteleheji, po kojoj je upravo to — što jest. Zbog nje je živo biće iskonski *aktivno*: ono sebe iznutra realizira, ono sebe samom sebi, tj. svojoj enteleheji duguje. Njegov rast nije ni nužan, ni slučajan rezultat utjecaja sa strane, nego tajnovit izdanak samostvaralaštva koje finalizmom nadilazi sva previranja kozmičke materije. Ipak, preostaje pitanje: što se s ovim aktivno-pasivnim klupkom događa na času smrti? Da li tada živi stvor, kao takav, potpuno iščezava? Znamo kako se Engels u ovom pogledu *teorijski* tješio »negacijom negacije«: preminuvši, svaki bi organizam pridonio svoj obol matičnoj cjelini svemirske praprašine. U vezi s time oporučno je naredio da mu tijelo nakon smrti bude kremirano i pepeo prosut u Sjeverno more. *Praktički*, međutim, bio je bezutješšan pred mišlju da će, osobno, umrijeti i da će jedanput sav ljudski rod neminovno skončati. To ga je navelo da napiše: »Leben heisst Sterben!« Život u vremenu pusto je umiranje (MEW 20, 554). Previdio je činjenicu da čov-

jekova enteleheja — *psiha* — nadilazi krivulju vremenitog rasta i umiranja. Zato je kod čovjeka smrt zapravo rođenje, kako su to s pravom isticali davni martirologiji, otvarajući put iz utopije futurizma u eternizam (Blondel).

2. Rast u svijesti

Čovjek je srce vidljivoga svemira i, ujedno, čovjek je vrhovni izdanak žive prirode. Budući da svemir raste i budući da sve živo raste, ni čovjek nije izuzet od zakona rasta. Ne treba da u Bibliji tražimo riječ: »Rastite i množite se i napučite zemlju!« Tko god otvori oči, uvjerit će se da je čovjek, upravo rastući, podložio sebi krug zemaljski. Nije to učinio tjelesnom silom, nego snagom duha, koji također zagonetno raste. Na ovu nas čovjekovu originalnost podsjeća američki publicist Joseph Wood Kruttsch, kad veli: »Porazno je što većina suvremenih antropologa proučava ljudsku psihi metodama koje su izvorno podešene za studiranje strojeva u fizici i za studiranje štakora u biologiji. S tim dostižu ono što je i stroju, i štakoru, i čovjeku zajedničko; ali to ni u kojem slučaju nije vlastitost koja čovjeka čini čovjekom«. Ovom se promašaju današnje antropologije pred trista godina suprotstavio Pascal napisavši: »Čovjek je trska, možda najslabija trska u prirodi; ali, pazite, ova trska misli... Ne treba da sav svemir ustane protiv čovjeka pa da ga zatre; usmrtniti ga može jedan dašak pare, jedna kapljica vode. Međutim, makar izdisao, čovjek je još uvijek uzvišeniji od diva koji ga ubija: i na smrti naime čovjek zna da umire. Svemir pak o tome nema pojma... Na kraju, dakle, sve se naše dostojanstvo sastoji u misli, čovjek se nad prirodu izdiže mišlju, a ne jurnjavom kroz vrijeme i prostor. Trudimo se stoga da dobro mislimo! To je osnovno načelo zdrave čovječnosti«. (Brunschvicg 347) Nažalost, suvremeni se psiholozi i sociolozi premalo obziru na to Pascalovo načelo.

Nema sumnje da je ključna zagonetka našega bića u misaonosti, u svjesnoj djelatnosti naše psihe. Zbog nje se ljudsko novorođenče rađa dvanaest mjeseci prerano (!), da bi mu na svjetlu dana, izvan majčina krila, brže i uspješnije rastao središnji živčani sustav, preduvjet umske aktivnosti... Divno je gledati dijete u kolijevci kako se između trećeg i šestog mjeseca poslije rođenja ljupko smiješi svakome tko se god nad njega nadvije. No mnogo je divnije motriti istoga mališana kako se nakon šestoga mjeseca smiješi *samo mami i tati*, povlačeći se pred svim ostalima koji bi htjeli da mu se približe. U intimnoj jezgri njegovog bića nešto se izmijenilo: mali je čovjek postao pametniji, zreliji, svjesniji; porastao je ne samo u dobi, nego i u mudrosti.

Kako se u psihi rađa misao? Kako u čovjeku raste svijest? U starini se ovim problemom napose bavio Platon. Shvatio je da ljudska duša ne može svoje misli, svoje ideje dobivati iz materi-

jalnog ambijenta. Prije svega, ne prima ih od nerazumnih stvorova: ovi su od duše bitno niži pa ne mogu na nju aktivno utjecati. Ali ni od razumnih bića, tj. od drugih ljudi, ne možemo misli pretekati u sebe; oni, doduše, dolaze pred nas s raznim simbolima — glasovima, slovima itd. — da bi nas izazvali na umovanje, ali nisu kadri svoje ideje »uliti« u našu glavu, kao da bi se radilo o prelijevanju tekućine iz jedne posude u drugu. Čovjekova misao i cjelokupno njegovo osvještenje niču iznutra, a ne dotječu izvana. U tome smislu pisao je Platonov preteča Heraklit da se u nama nalazi »logos heauton auxon«: u našoj je duši umski dinamizam (logos) koji se sam razvija, raste i umnaža. Te će antikne vidike odobriti Toma Akvinski kad bude polovicom XIII. stoljeća pisao: »Sve što tijekom života na misaonom području kao 'novo' naučimo, sve smo to od rođenja u dnu duše uključno nosili.« (Ver 10, 6 c) Sve smo stoga već unaprijed implicitno znali; samo — nismo znali da to znamo...

Vjerujem da nije lako pomiriti se s tako paradoksalnim izvodima platonizma i tomizma. Zar da novorođenče, koje omatamo pelenicama, bude već gotov »sveznadar« — upućen u sve tajne bitka?! Mi redovito pretpostavljamo da taj mali stvor nema još pojma ni o čemu i da će istom kroz našu pouku doći do pameti. Možda se pri tom poslu nećemo držati taktike negdašnjih Osmanlija, koji su tvrdili da se pamet u ljudske glave ne ulijeva toliko kroz ušesa, koliko kroz tabane; nu odlučno ćemo zazirati i od Platonova i od Akvinčeva apriorizma. Na taj način priklonit ćemo se i nehotice struji pozitivizma, koja je među suvremenim antropolozima uzela najviše maha. Pozitivisti naučavaju, da je dječja psiha kod dolaska na svijet »tabula rasa« — praznina bez ikakva apriornog elementa. Sve što mališan tijekom života nauči, do tjecalo bi mu izvana i bilo bi na zrcalu psihe iskaz okoline, kako je to zamišljao i Lenjin u tzv. »teoriji odraza«. Glavnina se tog pozitivističkog tumačenja može svesti na tri stavka:

- a) Nijedna ideja ne može niknuti u čovjekovoj svijesti ako nije najprije bila od iskustvenih predmeta utisnuta u neko tjelesno osjetilo.
- b) Sve složene tvorevine u prirodi, a i u čovjekovoj psihi, sastoje se od posve jednostavnih dijelova. U dnu »molarog« uvijek se nalazi »molekularno«... Trebalo bi stoga posvud: i u fizici, i u biologiji, i u psihologiji — od kompliciranih spojeva silaziti do lako razumljivih elemenata, na kojima sve počiva. Drugim riječima: ako želite protumačiti čovjeka u njegovoj složenosti, svedite ga na jednostavnija prirodna ostvarenja — štakore, žabe, amebe i si...
- c) Pozitivizmu je, napokon, važnije ono što vremenski nastupa *prije* od onoga što će nadoći u nekom kasnijem razdoblju. S obzirom na čovjekov svjesni razvitak, to znači: *prvi dojmovi*

kojima je izloženo novorođenče (do treće godine, prema Freudu; do pete godine, prema Adleru), definitivno tipiziraju i osobni značaj i duševno zdravlje dotičnoga pozemljara sve do smrti. U kasnijim životnim fazama neće taj čovjek biti prikladan ni za kakvu temeljitiju preobrazbu — metanoju...

Sva tri ova stavka pozitivisti nastoje utvrditi i citatima iz Aristotela i rezultatima suvremenih istraživača. Nesumnjivo je npr. da ljudska svijest ne može funkcionirati bez dodira što ga osjetilima ostvaruje s okolinom. Isto tako, nesumnjivo je da su prvi mjeseci nakon rođenja dragocjeni za normalan razvitak dječje psihe. Drukčije se vlada mališan koji je stalno uživao u nježnom dodiru s majkom, a drukčije opet onaj koji je duže vrijeme boravio osamljen u inkubatoru. Ipak, roditeljska je ljubav tako intenzivna i inventivna da će u većini slučajeva takva pomanjkanja čudesno nadoknaditi. Načelno, pozitivistima moramo spočitnuti njihovu zaljubljenost u izvanjsko, u vidljivo, u sve što se dà matematizirati. Kod toga dolaze u izrican sukob s modernom znanosti, koja npr. u »dnu« materije ne dopušta jednostavnih atomskih tvorevina — nego nas upućuje na vrlo zamršene, upravo misteriozne strukture. Međutim, nije nam nakana da ovdje polemiziramo s pozitivizmom i njegovim mentalitetom. Usto, nimalo si ne utvaramo da bismo zagonetku buđenja odnosno rasta čovjekove svijesti mogli sami u tren oka riješiti do kraja. Naša je zadaća, kako to uvodno istaknuso, da taj fenomen *problematiziramo* pa tako priredimo širu i plodniju podlogu za kasnija psiho-pedagoška raspravljavanja. U tu svrhu navest ćemo nekoliko iskustvenih podataka koji bi nas morali upozoriti i poučiti — kako je zagonetna sama činjenica našega (i dječjeg!) *učenja*.

Prije svega, evo jednog izrazito svježeg otkrića europske znanosti: početkom 1988. godine, nakon obilnih i svestranih pokusa, dokazano je da obična voda posjeduje »sposobnost učenja«, odnosno da raspolaže tajnovitom *memorijom*. Francuski imunolog Jacques Benveniste tražio je najsitnije moguće doze do kojih bi homeopatska medicina mogla sići, ne zatirući ljekovitost pojedinih preparata u vodenim rastopinama. Proučavao je anti-imunoglobulin-E, koji izaziva bijela krvna zrnca da stvaraju histamin. Rastvorio je spomenuti preparat u vodi tako da su mu i molekule iščezle, jer je omjer rastopine sveo na 1:10¹⁴. Imao je dakle tekućinu, u kojoj ni fizikalnim ni kemijskim analizama nije mogao otkriti prisutnost anti-imunoglobulina. Ipak, bijela su krvna zrnca izdašno reagirala na ovu praktički čistu vodu. Tada je Benveniste pošao dalje pa rastopinu razrijedio do omjera 1:10¹²⁰, gdje se zapravo ni matematski nije moglo govoriti o bilo kakvom traggu lijeka u vodi. No reakcija bijelih krvnih zrnaca na takvu »rastopinu« iznova je bila ista. Sàm je istraživač najzornije ilustrirao svoje otkriće rekavši: »Pretpostavite da sam svoj automobil zaus-

tavio na obali Seine. Izišao sam van i ključeve vozila bacio u rijeku, a vodena ih je struja odnijela u nepovrat. Sutradan sam sišao do riječnog korita i uzeo na dlan nekoliko kapi vode: njima sam ovlažio volan u automobilu i motor je smjesta proradio. Ersatz-ključevi bili su dakle odlični!»

Prema nekima, Benvenisteovo otkriće moglo bi u doglednom roku revolucionirati i homeopatsku i energetsku medicinu. No već sada ono revolucionira znanstvene nazore na informatiku. U njoj je naime vrijedila pozitivistička pretpostavka da je za čuvanje i prenošenje informacija potrebno imati materijalne »nosioce«, koji su podložni kontroli egzaktne znanosti. Međutim, kad voda — u kojoj je neki preparat iščeznuo — djeluje jednako kao sam taj preparat, onda treba priznati da njezina »sposobnost učenja« funkcioniše u odsutnosti materijalnog vehikula. I u prošlosti kemija i biokemija bile su zadivljene fenomenom vode. Ali danas smo zapanjeni jer vidimo da se voda vlada kao super-krojač iz bajke: on je — sjećate li se — bio sposoban da vam sašije milimetarski skladno odijelo, premda još nikada nije vidio ni vas osobno, ni vašu sliku, nego je samo letimice pogledao ulični ugao (!) kraj kojega ste dan prije prošli...

Drugi naš primjer iz iskustva tiče se životinjske dresure, a dražestan je zbog svoga istočnjačkog kolorita. Svakog, naime, jutro, još prije svitanja, možete u Pekingu sresti tisuće Kineza, uglavnom poodmakle dobi, koji žure prema parkovima u predgrađu. Ruke su im pune krletki s posve mladim kosovima i ostalim talentiranim pticama koje još uopće nisu propjevale. Sate i sate miruju svi skupa usred zelenila i slušaju »koncerte« pernatih pjevača kojih su puni grmovi i krošnje. Uskoro i mladi ptići po krletkama počinju pjevati; pritom oponašaju sve moguće zvukove što su na njih djelovali. Događa se stoga da kos bigliše poput slavuja, a onda se oglasi kao ševa itd. Ponegdje u svoj pjev ubaci i lavež psa i mijaukanje mačke, jer ni ovi nisu nedostajali u njegovoj jutarnjoj »školi«. Takve priučene ptice-pjevice stoje visoko u cijeni kod Kineza. Ali je značajno da među tim silnim mnoštvom ptića ne možete naći dva primjerka koji bi posve jednako pjevali. Premda su možda iz iste krletke slušali potpuno iste »pouke«, ipak se individualno uvelike razlikuju: svaki na svoj način sklada vlastiti repertoar — pa im prema originalnosti skladbe raste i tržišna cijena. Neki su od njih pravi virtuozni u svom improviziranju. Nisu dakle prigodom jutarnje dresure tupo upijali u sebe zvukove, kako bi to činila magnetofonska vrpca; njihovo je učenje bilo aktivno.

Nad tim se slučajevima pozitivisti moraju zamisliti: jer ni »memorija« vode, ni »učenje« ptica ne teku prema pozitivističkom receptu pasivizma. Nu, što je onda s čovjekovom sviješću,

koja također učeći postaje zrelija? Dozovimo si u pamet slučaj iz djetinjstva, koji bi nekoga mogao navesti da nam pripiše krajnju pasivnost. Radi se o učenju materinjeg jezika. Zbilja, kod govora dužni smo podložiti se nekim stoljetnim kalupima, koje ne možemo proizvoljno izvrtati — ukoliko nam je stalo da s okolinom budemo u razumnom i razumljivom kontaktu. Znači li to da smo pri učenju jezika zarobljenici sredine u kojoj rastemo? Tko je god pozornije motrio dijete dok uči govoriti, mogao se uvjeriti da nema pred sobom »žrtvu« nametnutog pasivizma. Djeca su na području govora naročito inventivna: pronalaze svoje kratice i kuju nekakva narječja, u kojima ih nitko — izuzevši majku — ne može slijediti. Doduše, pomalo se privikavaju na zajednički govor i izgovor; ali se ne odriču ni originalnosti, ni kreativnosti.

Tužili su nam se ponekad zemljaci zaposleni u inozemstvu da im djeca ne pokazuju pravog zanimanja za materinji jezik. Kao da su na svoj način »nesvrstani« između hrvatskog i njemačkog: nijedan im nije srcu prirastao. Znalo se, međutim, desiti da su ovi mališani dospjeli u abnormalnu situaciju, gdje im je neki neuidavan »auktoritet« osporavao uporabu materinjeg jezika. Toga trenutka postali su jezični čistunci: i od sebe, i od okoline zahtijevali su puritansku točnost izražavanja — ne bi li barem tim buntom očitovali otpor protiv tiranije. Da im je netko zabranio njemački govor, ne bi mu se opirali takvim revoltom. Slične pojave možemo susresti i u dvojicama u vezi s latiničnim odnosno ćiriličkim pismom, i drugdje. Očito je stoga da djetinje usvajanje govora, pisma itd. — makar teklo mirno i naizgled nezainteresirano — ne smijemo proglašavati pasivnim...

Sitni su ovo pabirci iz svagdašnjice, nu zorno pokazuju da je čovjek uvijek i posvuda aktivan stvor. Udari li vas netko batinom po leđima, pojavit će se na koži modrica; ali je neće biti ako na isti način udari mrtvac. Vas je naime batina izazvala da životno re-agirate, dok mrtvac nije sposoban za životno re-agiranje. U to ime, ni modrica ne leđima nije posve pasivan fenomen... U neisporedivo većoj mjeri treba to reći za naše netjelesne, svjesne reakcije: već od kolijevke dijete *aktivno uči*. Nije dakle »objekt među objektima«, nego se u duhu zdravog apriorizma iz sebe razvija i budi kao samosvojan subjekt, sve više i više odgovoran za vlastite čine. Umjesna je stoga suvremena težnja za promicanjem tzv. aktivne škole, baš kao što je i unutar Crkve simpatičan trud oko »aktivne« liturgije. Ali bi pobornici takvog aktivizma morali paziti da ne zastrane u plitko agitiranje. Čuli smo ih, naime, kako prezirno udaraju na negdašnje školstvo, u kojemu su djeca — navodno — samo papagajski ponavljala diktate svojih učitelja. Još teži se prigovori dižu protiv pretkoncilske liturgije, kod koje bi vjernici tek »slušali« Misu, nemajući u njoj baš nikakva aktivnog udjela. Trebalo bi da se takvi kritičari svega jučeraš-

njeg dublje zamisle u Heraklitove i Platonove izjave, prema kojima je čovjek *uistinu aktivan dok sluša riječ*, a ne kad je ustima izgovara. Kod govorenja, naime, većina ljudi lako zna prijeći u isprazno brbljanje; no *čuti riječ*, tj. shvatiti joj smisao i vrijednost, isključiva je odlika čovjekove svjesne aktivnosti. Govor mogu naučiti i ptice, a u novije doba i strojevi; no pritom ništa ne »čuju«, ništa ne shvaćaju... Kršćanstvo je ovom antropološkom nazoru dalo posve novu dimenziju: pred Bogom Objave jedini normalan stav za sve vjernike jest — da osluškuju Riječ. Sva je veličina Kristove Majke obilježena tom naoko pasivnom značajkom: »Ne-ka mi bude po Riječi Tvojjoj!« Ona je u Povijesti spasenja najaktivnije surađivala s Utjelovljenom Riječju, kad je skamenjena od boli i bez glasa pribivala Misi na Golgoti. Bila je to aktivnost vjere, nade i ljubavi — bez ikakva vanjskog agitiranja. Do konca vjekova ta će Gospina aktivnost biti mjerodavna za sve koji prihvaćaju Očev kult u Duhu i Istini.

3. Rast u kreposti

U drugom smo odsjeku svoga raspravljanja paskalovski veličali *misa* kao sukus čovjekova dostojanstva. Međutim, Pascal je budno pazio da ne ostane jednostran. Zato je odvažnije nego itko u prošlosti naglašavao da čovjek ima *srce* kojim nadilazi uglatu logiku čiste misaonosti. Nije dakle dopuštao da puninu ljudskoga bitka skućimo na racionalnu znanstvenost i pojmovne teorije odn. sisteme. Moramo priznati da je i u tom pogledu ispravno postupio. Svi smo naime u životu iskusili da postoje učeni tipovi bez truna čovječnosti u sebi. S druge strane, sreli smo mnogo jednostavnih ljudi koji nisu posjedovali školskih diploma, no cijelo im je biće odisalo autentičnom čovječnošću... Ovaj treći, zaključni odsjek našeg raspravljanja treba da se ukratko pozabavi tim čovjekovim osobnim ethosom i njegovim rastom. Tu bismo konačno prišli pravom odgovoru na pitanje svih pitanja: *što čovjeka čini čovječnim?* Nije naime za to dovoljna Aristotelova enteleheja, kojom je programiran tek biološki rast pripadnika ljudske vrste. Ne može nas u tome pogledu zadovoljiti ni Platonova misaonost, makar svi odreda definiramo čovjeka kao »razumnog dvonošca«. Prema općem iskustvu i osvjedočenju, čovjek kao čovjek iskazuje se istom po svome etičkom profilu i moralnoj zrelosti. Najistaknutiji pobornik ovoga shvaćanja bio je, bez sumnje, Sokrat. U dijalogu »Menon« imamo zabilježeno što je taj davni velikan zamišljao pod krepošću i kako je tumačio naš rast u čovječnosti. Doduše, neki u Sokratu vide zastupnika tzv. intelektualizma; ipak, prva njegova briga nije bila da mladim Atenjanima informira mozgove, nego da im formira srca. Usudujemo se usvrđiti da je iz toga Sokratova asketskog nastojanja niknula kasnija europska uljudba, s mnoštvom humanih likova i ostvarenja.

Ne znači to da bismo jednom filozofu iz četvrtoga stoljeća prije Krista htjeli pripisati sve moralne tekovine što nastadoše na tlu Zapada tijekom dvaju tisućljeća. Sokrat je, ustvari, bio samo pionir. Pravi pečat europskom humanizmu dat će istom kršćanstvo — s jedne strane, zdravim shvaćanjem čovjekove slobode i osobnosti, s druge opet obiljem svojih asketskih škola i duhovnih strujanja. Počevši od davnih anahoreta i stilita pa do današnjih prvaka laičke duhovnosti, kršćanstvo je s jednog naraštaja na drugi prenosilo jedinu Kristovu Zapovijed, kako treba »čovječnost Boga Spasitelja našega« prevoditi u jezik svakidašnje realnosti. Zanimljivo je što se svi pravovjerni asketi unutar kršćanstva slažu tvrdeći da je put moralnoga rasta ili sazrijevanja dug i naporan. Ne bi dakle postojala nikakva »lift-svetost«, kojom bi se ubogi pozemljak bez ikakva truda munjevito našao na vrhuncu savršenstva. Prema Ivanu Klimaku, potrebno je penjati se preko vrlo strmih »trideset stuba« koje, u razmjeru s visinom, stavljaju na dušu sve veće i sve teže zahtjeve. Ignacije Loyola razradio je svoju teoriju moralnog dotjerivanja u »četiri tjedna«; međutim, u praksi nisu za ostvarenje njegova programa dovoljna ni četiri desetljeća. Terezija Avilska prikazala je svoje gledište u slavni »sedam stanova«, što i opet ne treba olako uzimati: ako se, naime, sjetimo, da dvaput seliti vrijedi kao jedanput izgorjeti, razumjet ćemo kroz kakve vatrene kušnje mora prolaziti osoba koja, prema Svetičinu receptu, sedamput seli... Usput naglašavamo da su i drugdje, osobito na tlu Azije, tijekom stoljeća bujala razna asketska gibanja. Nažalost, Europljani se još nisu pravo okoristili tim duhovnim blagom Indije i Dalekog istoka. Dobro je ipak znati da postoji silna razlika između glavnine azijskih asketa i prvaka kršćanske duhovnosti. Istočnjaci su, naime, prije svega išli za tim da čovjeka upute kako će zagospodariti nad samim sobom, silazeći ponekad i do samih vegetativnih funkcija u organizmu: kod njih je idealan onaj asket koji sebe ima savršeno u vlasti. Kršćani su, naprotiv, u svome duhovnom nastojanju stavljali na prvo mjesto teocentričnost: željeli su »izići iz sebe« (»ekstazom volje« — kako primjećuje Terezija Avilska) da bi se u vjeri i ljubavi predali Drugom, apsolutno Drugom, Bogu. Čini se da razni poklonici yoge i zena u Evropi previđaju danas tu važnu razliku.

Međutim, u posljednjih stotinjak godina pojavila se na Zapadu novost, suprotna svakom — i azijskom i, nadasve, kršćanskom asketizmu. Oglašavaju je ideolozi koji bi htjeli da čovjeka »oslobode« od svake etičke obveze i od elementarne dužnosti moralnog usavršavanja. Izrazit zamah tom trendu amoralizma dao je Darwin kad je čovjeka u cijelosti nivelirao s njegovim četveronožnim precima. Freud je, u načelu, provodio isti manevar, samo na zakrabuljen način: on je niz pretpotopnih nemani smjestio u

mulj čovjekove podsvijesti. Slijedeći te zasade, liberalizam XIX. stoljeća preokrenuo je sve tri parole Francuske revolucije u jedan jedincat asocijalni slogan: »rat sviju protiv sviju«. Odatle pak pa do »džungle na asfaltu« nije trebalo činiti ni jedan korak... Marx je nakon svojih liberalnih napisa protiv komunizma, kao emigrant, optirao za socijalizam; no u čovjeku i on vidi samo »radnog dvonošca«, kojemu je potreban udruženi rad da bi mogao krotiti nečovječnu prirodu oko sebe. Stoga je Lenjin tvrdio da u golemom Marxovu opusu nije pronašao nijednoga grama etike. Najdosljedniji među svima bio je F. Nietzsche: krenuo je s onu stranu i Dobra, i Zla, bezobzirno gazeći sve moralne predaje. Sartre se, napokon, odvažio da taj trend amoralnosti nazove »humanizmom«. Ali riječ je o humanizmu kod kojega na upit »što čovjeka čini čovjekom?« treba odgovoriti: *ništa!* Ustvari, zaključna je misao svih navedenih ideologa *nihilizam*, nihilizam moralnih vrednota i nihilizam čovjekova osobnog dostojanstva. U njihovim očima čovjek je zgoljni proizvođač i potrošač: ideal je njegova života — na »revolucionarnom« Istoku i na »kontrarevolucionarnom« Zapadu, na sitome Sjeveru i na gladnome Jugu — potpuno isti: *buržujsko izivljavanje*... Bespredmetno je takvom tipu govoriti o metafizici, o etici, o religiji; sâm spomen života s Bogom i u Bogu znači za njega izdaju Zemlje, izdaju čovječanstva.

Davni učitelji askeze u Aziji i Europi nisu bili suočeni s takvim moralnim rasulom. No mi smo dospjeli u ovaj povijesni vrtlog i dužnost nam je da u eri nihilizma spašavamo humanost, spašavajući u dušama sâm smisao za moralni uzrast. Poći moramo od sebe i od svoje djece. Pojedinosti prepuštamo kasnijim predavačima, dok ćemo se mi sami zadovoljiti tek jednom ili drugom posve općenitom smjernicom.

a) *Čovjek je ono što sâm od sebe stvori.* Htjeli mi, naime, ili ne htjeli — uvijek nešto činimo. Pokušamo li diletantski izigrati ovu nužnost, ustežući se od bilo kakva čina, i taj naš propust bit će nekakav čin, možda formalan zločin. Uvijek dakle nešto činimo, stvarajući nešto čega prije nije bilo. I, dok tako stvaramo, same sebe ostvarujemo u nekom određenom pravcu. To je čovjekova neizbježna kob...

Mala dvogodišnja Dora debelim flomasterom šara po papiru. Pitamo je: »Koga si to narisala? Tko je to?« Ona veli: »Ta-ta!« Kažemo joj: »Daj nariši mamu!« Ona velikopotezno šara po novom komadu papira i cvrkuće: »Ma-ma!« Konačno je zamolimo: »A sada još nariši i Doru!« Toga trenutka, mala okrenu flomaster u ruci pa stade nemilice šarati po svome licu. Trebalo je pet dana sapunjanja dok je majka uklonila tragove autoportreta s dječjih obrašćića. Međutim, ni sama Vječnost neće izbrisati crte kojima mi, smrtnici, danomice dotjerujemo ili karikiramo svoje biće. To

je naša intimna, karakterna »kozmetika« — koja ostaje neuništiva zauvijek.

b) *Čovjek se, djelujući, istovjetuje sa svojim idealom.* Kod svakoga svoga čina mi smo nekim »objektom« zaokupljeni. Ponekad nam je taj stvor nadasve drag: muž, žena, dijete, automobil, štedna knjižica ili si. Čini nam se da za nas ništa drugo uopće ni ne postoji osim toga voljenog bića; ali nije tako... Nikad mi ne vidimo samo ono u što upiremo pogled: obzorje našega duha vazda seže šire, više, dalje od bilo kojega objekta. Zato nikad ne mislimo niti ne želimo samo ono što načas u ruci držimo ili za što se borimo: jer poletom srca trajno nadilazimo, transcendiramo svata pojedinačna dostignuća. Kakav je to zagonetni *višak* za kojim kao za fatamorganom hrlimo kroz pustinju svojih dana? Recimo bez okolišanja: to je prilično maglovit i nejasan, nu izrazito naš i originalan zamišljaj »pravoga čovjeka«. Što god, naime, činili, činimo to u svome stilu i na svoj način. Zato, dok naizvan obavljamo koješta i svašta, u nutrini bića sve potpunije skiciramo, artikuliramo svoj »ideal« čovječnog života te se s njim iz dana u dan sve izričnije istovjetujemo. Nije to napamet naučen pojam, koji bismo pasivno baštinili od okoline. Zacijelo, obitelj i društvo dali su nam nekakav okvir, unutar kojega imamo sebe ostvarivati. Ali već djeca prije puberteta pokazuju da su svojim gledanjima pošla preko granica koje im je zacrtala kućna i školska sredina. Roditelji se tu i tamo žaloste videći da im dijete nije vjerna »kopija« — nego raste kao »original«. Nu to je normalna pojava među ljudima i ljudskim naraštajima. Normalno je stoga što na svim životnim razinama nastaju nesporazumi i sukobi između starih i mladih. Sjetite se da od tog iskustva nije bila pošteđena ni Nazaretska Obitelj: dječak Isus također je izmicao shvaćanju svoje Majke i Poočima, koji nisu razumjeli Njegove postupke. I naša djeca rastu, svako prema svojem originalno podešavanom ključu. Pokušajmo »shvatiti« tu neshvatljivost!

Svojevremeno je B. Shaw bio od engleske kraljice pozvan na dvorsku gala-priredbu. Našao se ondje i bahat lord, koji reče književniku: »Čujem da je vaš otac bio seoski krojač?« »Točno ste čuli«, uzvratil Shaw. Lord nastavi: »A zašto vi niste postali isto?« Književnik časkom zastane, a onda upita: »Čuo sam, da je vaš otac bio gentleman?« »Dakako«, isprsi se lord. »A zašto vi niste postali isto?«, zaključil Shaw... Po sebi, i kada sin naslijedi očevo zanimanje i kada mu je samim izgledom savršeno nalik, ni tada ne možemo reći da bi postojao kao pusti produžetak, nastavak svojega roditelja. Nikada sin ne plete kotac točno kao otac. Ljudi nisu konfekcijska roba, gdje bi tuceti primjeraka nastajali po istome kalupu. Svaki od nas doraduje u sebi svoj zamišljaj čovjeka i s njim se postupno sve više integrira.

c) *Pravi je ideal života onaj za koji vrijedi dati život.* Ljudi običavaju, napose u mladenačkim godinama, sanjati o svojoj budućnosti. Ima u tim snovima naivnosti, ima fanatizma; ima gorkih promašaja, ali i čudesnih dostignuća. Postoji li kod ovoga nekakav kriterij prema kojemu bi se pravi ideal mogao razlučiti od lažnih idola?

Potkraj II. svjetskog rata živio je u predgrađu Los Angelesa petnaestogodišnji John Goddard. Životne su mu prilike bile skromne, ali to nije smetalo bujnosti njegove mašte. Složio je svoju »životnu listu«, naznačivši 127 projekata koje kani ostvariti tijekom života. Kakvi su to samo podvizi?! »Istražiti Nil i Kongo, od izvora do ušća; popeti se na Everest, Kilimandžaro i Cervin; proći puteve Marka Pola i Aleksandra Velikog; pročitati Platona, Aristotela i Shakespearea; skočiti u zraku s jednog aviona na drugi, a potom odskočiti natrag; skladati jednu operu; poći na put do Mjeseca...« Danas, nakon 43 godine, Goddard živi u Kaliforniji sa ženom i petoro djece. Od svojih planiranih 127 podviga izveo je 106 u cijelosti. Proputovao je pritom 21 državu. U kajaku teškom samo 27 kilograma prošao je cijeli Nil, cijeli Kongo, cijeli Kolorado. Osamnaest puta našao se na rubu smrti... Samo dva su mladenačka sna otpala silom prilika, s njegova popisa: nije mu dopala filmska uloga Tarzana i nije mu bilo dano da se otputi do Mjeseca. Preostalih devetnaest zamisli još ne pušta s vida...

Priznat ćete da nisu važni pojedini projekti s Goddardova popisa: važan je polet kojim se mladi avanturist uhvatio u koštac sa životom. Nadasve pak važno je što je u tim pothvatim sama sebe temeljito upoznao i savjesno stjerao u red. Dok se borio s vodenim konjima i zmijama, dok je lutao izgubljen prašumama Amazone, dok su mu tragično ginuli pred očima najbolji prijatelji, on je sve zrelije shvaćao — što je život, što vrijedi žrtva, što znači vjernost... Domala će taj čovjek zaci u šezdesetu godinu svoga života. Ali, mislim, Goddard će toga dana samo četvrti put kao petnaestogodišnjak krenuti u svoju romantičnu budućnost.

Ako nas nije zablještila egzotika mašte tog Amerikanca, morali smo uočiti da pravi ideal nosi čovjeka u Budućnost: ne dopušta mu da ostane u »koži« kojom je opšiven, ne dopušta mu — da neodgovorno čami u buržujskom »dolce far niente«... Nu to još nije sve! Pravo idealan bit će samo ideal koji je u punoj mjeri *životan*: koji nam ni pod kojim vidikom neće lomiti cjelovitost bivovanja. Takav pak život, u kojem ništa nije okrnjeno, u kojem ništa nije izigrano, ne može ni ne smije zatvoriti oči pred najpotresnijom činjenicom ljudskoga opstanka — pred *smrću*. Samo čovjek koji je trijezno raščistio sve račune pred sudištem Sveštvarnosti pa je spreman i umrijeti, samo takav čovjek sposoban je idealno, solidno živjeti. Od svih bića u svijetu jedini čovjek jest

smrtnik: tko dakle među nama zna umirati, samo taj zna i pravo živjeti. Poganski je Rim prve kršćane definirao oznakom: »mori expeditum genus« — rod koji ne strepi pred smrću, rod koji je spreman na umiranje... Možda za nekoga takav opis odnosno kriterij životnog ideala ima negativan izgled; ali po njemu je izneseno na vidjelo ono najpozitivnije što na vrhuncu svoga životnog rasta i sazrijevanja imamo izvesti. Jer, *rodili smo se da umremol* Nije li ovaj naš treći odsjek raspravljanja počeo u znaku Sokrata? A njemu je smrt godine 399. prije Krista bila najživotniji čin svega života. Uostalom, svi su moralni velikani kršćanskoga Zapada izrasli u sjeni Križa s Golgote: ispred sviju, sama Gospodinova Majka Marija.

Ima ljudi koji malo govore — a mnogo reknu. Mi smo, naprotiv, cijeli sat govorili, nu malo rekli. Samo smo naglasili, da je čovjek biće koje pod biološkim, psihičkim i moralnim vidikom mora rasti. Uz opis toga trostrukog rasta naveli smo tri velikana grčke misli — Aristotela, Platona i Sokrata. Njima nasuprot, upozorili smo u kojemu smislu suvremeni materijalizam, pozitivizam i nihilizam problematiziraju samu osnovicu i domet čovjekova osobnog rasta odnosno sazrijevanja. Na kraju, možda će netko reći da tijekom cijele rasprave nije doznao ništa novo. U duhu Platona i Tome Akvinskog, rado ćemo se složiti s tom primjedbom: zaista, što god bi čovjek imao kao 'novo' naučiti, sve je to u određenom smislu već otprije znao. Međutim, nije nam ovdje nakana bila da dođemo u posjed novih, nečuvenih istina; željeli smo, ustvari, nešto mnogo zamašnije — da stara, svima poznata Istina zaposjedne nas.

PROGRESS IN AGE, WISDOM AND GRACE

Summary

Since we are all born imperfect, we require much metanoia, change and guidance to become mature individuals. Based on the formulation found in Chapter 2, Verse 52 The Book of Luke referring to the progress in age, wisdom and grace of Jesus, the author considers three aspects of human progress: progress in time, conscience and virtue. All three aspects should help to illuminate a person's actual situation within the world and life, providing theoretical indices for practical educational activity.